

alır ve tükendikçe yenisini isterdi (TSMA, nr. D 73).

XVIII. yüzyılda vâlide sultan ve haseki sultandan altıncı kadına kadar harem mensuplarının ceyb-i hümayun harçlıkları, İstanbul Darphânesi hâsılından (darbedilen paranın darp hakkı ile hazineye ait madenlerin maden fiyatıyla para olarak değerinin farkından oluşan meblağ) verildi. Bu paradan artan kısım Enderun hazinesine gelir olarak kaydedilirdi. Kaynaklardan, XVIII. yüzyıl boyunca padişahlara bağlanan ceyb-i hümayunun değişiklikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1148 Rebûlevvelinde (Ağustos 1735) aylık 2000 kuruş ve 120 akçe (BA, Cevdet-Darphâne, nr. 2652), 1164 yılı Muharrem ayında (Aralık 1750) 3750 kuruş (TSMA, nr. E 239), 1189 Muharreminde (Mart 1775) 666 "zer-i mabûb" altını ve bu altının yarımliklarından her birinde 100 adet bulunan 30 çıkın ve 1500 kuruş tutarında beyaz akçe (gümüş para) idi (TSMA, nr. D 60).

Ceyb-i hümayun olarak tahsis edilen paraların nerelere sarfedildiği de defterlere yazılırdı. Meselâ 1098 yılı Cemâziyelâhir ayına (Nisan 1687) ait ceyb-i hümayun masrafları deftere şu şekilde kaydedilmişti (TSMA, nr. D 1057): Haseki sultana 120.000 cedid akçe, silâhdar ağa aylığı olarak 4000 akçe, Okmeydanı'nda dört çift pehlivana ve duacılara 8,5 kuruş, Karaağaç bahçesinde balıkçılara 1 zolota, Üsküdar harem-i şerifine silâhdar ağa marifetiyle 100 altın, Mirâhur Köşk'ünde güreşen beş çift pehlivana 13 kuruş, Beşiktaş'ta güreşen altı çift pehlivana 12 kuruş, Mirâhur Köşk'ünde kayıkçı ihtiyara 2 kuruş, Mirâhur Köşk'üne Bahri Ağa eliyle 50 altın, musâhib Barnit Ağa eliyle Bahri Kadın'a kan aldığı için 7000 akçe, Baruthâne'de güreşen beş çift pehlivana 9,5 kuruş, İncili Köşk'e alınan kiraz bahası 1000 akçe ki toplam 132.000 akçe, 1 zolota, 45 kuruş ve 150 altın. Aynı şekilde 1189 yılı Muharrem ayına (Mart 1775) ait ceyb-i hümayun harcamaları arasında harem "şehriye"si olarak baş kadına 500, ikinci kadına 400 ve üç ile beşinci kadına 250'şer kuruş, bazı meşâyih 111 zer-i mabûb, Üsküdar yangınının söndüğü haberiyle gelen sadrazam çuhadarına 10 Mısır zer-i mabûbu, Mâbeyn-i Hümayun'da ihsân-ı şâhâne olarak 1500 kuruş, hekimbaşıya 500, cerrahbaşıya 200, müneccimbaşıya 100 ve kehhâlbâşıya da 60 kuruş nevrûziye ihsanı verildiği kayıtlıdır.

Öte yandan hazinenin buhranlı yıllarında zaman zaman ceyb-i hümayundan sefer masrafları için para tahsis de yapılıyordu. Özellikle Mısır hazinesi bazan bu maksatla kullanılmıştır. Meselâ Kanûnî Sultan Süleyman Sigetvar seferi (1566) masraflarının bir kısmını bu yolla karşılamıştı. Ancak I. Ahmed döneminde 1606'da İran'a yapılması düşünülen sefer için Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin Mısır hazinesinden para çıkarılması teklifinin padişah tarafından, "Mısır hazinesi bizim ceyb harçlığımızdır" denilerek reddedildiği bilinmektedir. Ayrıca 1247 (1831) yılında Enderun halkının maaşları da ceyb-i hümayundan verilmiştir.

Ceyb-i hümayunla ilgili işler, harem-i hümayun hazinesi ve daha sonra ceyb-i hümayun hazinesinde görüldü. Amiri, "sır kâtibi" adını taşıyan yüksek dereceli bir memurdu. Hazîne-i hâssadan her ay gönderilen gerekli miktarda para, bu daire kanalıyla hükümdarın isteği doğrultusunda dağıtılırdı. Meselâ II. Abdülhamid, Veliht Reşad Efendi'nin aylığını bu fasıldan verdimiştir.

Ceyb-i Hümayun Dairesi saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 13, 60, 73, 243, 1057, 1996, 1997, 2009; nr. E 66, 67, 239, 1053, 3313, 9287; BA, MAD, nr. 22.249; BA, Cevdet-Darphane, nr. 2652; Peçuyulu İbrâhim, *Târih*, s. 327; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 363-364; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 77-78, 236, 376, 486-487, 489; Barkan, "H. 933-934 Tarihli Bütçe Cetveli ve Ekleri", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 3, 12; a.mlf., "H. 954-955 (m. 1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", a.e., XIX/1-4 (1960), s. 253; a.mlf., "H. 974-975 (m. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", a.e., XIX/1-4 (1960), s. 307; a.mlf., "1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", a.e., XVII/1-4 (1960), s. 8; Ed., "Djâyb-i Hümayûn", *EI*² (İng.), II, 502; Pakalın, I, 265-266.

HALİL SAHİLLİOĞLU

CEYHÂNÎ

(الجهاني)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed
(ö. 330/942)

**Sâmânî veziri
ve meşhur İslâm coğrafyacısı.**

Hayatı ve yazdığı eserler hakkında fazla bilgi bulunmadığı gibi bilinen hususlarda da kesinlik yoktur. Ceyhânî, Sâmânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in (913-943) hizmetine girip veziri oldu. Q sıralarda

bölgeden geçen İbn Fadlân, Şeyhülâmîd unvanını taşıyan Ceyhânî adlı bir vezirin Sâmânî hükümdarı ile tanışmasını sağladığını ve kendisini misafir ettiğini bildirmektedir. Mes'ûdî ise 947'de yazdığı *Mürâcû'z-zehab*'de, Ceyhânî'nin IV. (X.) yüzyılın başlarında yazdığı yedi ciltten oluşan *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı ünlü eserinden bahsetmediği halde daha sonra kaleme aldığı *et-Tenbih ve'l-işrâf*'ta (s. 75) bu kitabın muhtevası hakkında bilgi vermiştir.

Kaynaklara göre Ceyhânî felsefe, astronomi gibi ilimlerde yetenek ve geniş bilgi sahibi bir kimseydi. Özellikle coğrafî konulara olan ilgisi ve gayreti onu bu alanda kitap yazmaya yöneltti. Bulunduğu yüksek mevkiden de istifade ederek bölgeye uğrayan değişik ülkelere mensup seyyah ve yabancıardan dünyanın çeşitli yerleri hakkında bilgiler topladı. Makdisî'ye göre Ceyhânî, günümüze ulaşmamış olan meşhur kitabını bu şekilde telif etmiştir. Makdisî, Ceyhânî'nin kendi ülkesinde yaşayan yabancıları toplayıp onlara memleketlerinin gelir kaynaklarını, yollarını ve bu bölgelerin genişliklerini sorup haklarında bilgi aldığını anlatır. Bu şekilde Ceyhânî'nin, ele geçirmeyi planladıkları yerlere yapılacak harekâtı kolaylaştırmayı amaçladığı da düşünülebilir. O da kendinden önceki coğrafyacılar gibi dünyayı yedi iklim bölgesine ayırarak incelemiştir. Eserini telif ederken birinci elden kaynaklardan bilgi toplayan Ceyhânî, ayrıca İbn Hurdâzbih'in yazdığı *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*'ten de geniş ölçüde faydalanmıştır. Daha sonraki Arap coğrafyacıları da ondan istifade etmişlerdir.

Sâmânîler devrinde vezirlik yapan ve Ceyhânî nisbesini taşıyan üç kişi bulunması ve kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği, araştırmacıları bunlardan hangisinin *Kitâbü'l-Mesâlik*'in yazarı olduğu konusunda şüpheye düşürmüştür. Bazı araştırmacılar müellif olarak, Sâmânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in veziri ve nâibi olan Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî'yi kabul ederken bazıları da *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*'in Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ile oğlu Ebû Ali Muhammed b. Muhammed ve torunu Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed'in ortak eseri olabileceğini, ancak kesin bir hükme varmanın mümkün olmadığını ifade ederler.

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 75; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşm*, s. 3-4; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 153; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, 190-192; Safedî, *el-Vâfî*, II, 80-81; VIII, 53-54; Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1975, s. 22-23; Hândmîr, *Düstürü'l-vüzerâ* (nşr. Saîd-i Nefîsî), Tahran 2535 şş., s. 108; Barthold, *Türkistan*, s. 13-14; Brockelmann, *GAL*, I, 262; S. M. Ali, *Arab Geography*, Aligarh 1960, s. 38-40; I. Krachkovski, *Târîhu'l-edebî'l-cogrâfiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963-65, I, 219-223; Sartori, *Introduction*, I, 635-636; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, IX, 25; S. Janicsek, "Al-Djâihani's Lost Kitab al-Masalik va'l-Mamalik, Is It To Be Found at Mashhad?", *BSOAS*, V (1928-30), s. 15-25; V. Minorsky, "A False Jayhânî", *a.e.*, XIII (1949), s. 89-96; Ch. Pellat, "al-Djâyhânî", *El² Suppl.* (İng.), s. 265-266.

RIZA KURTULUŞ

CEYHUN

(bk. AMUDERYA).

CEYLANOĞLU, Hüseyin Nazmi

(bk. NAZMÎ EFENDİ, Hüseyin).

CEYŞ

(bk. ORDU).

CEYTÂLİ

(البطالي)

Ebû Tâhir İsmâîl b. Mûsâ
(ö. 750/1349-50 [?])Kuzey Afrika'da yetişen
tanınmış bir İbâzî âlimi.

Libya sınırları içindeki Cebelnefûse'nin eski köylerinden biri olan ve İcîtal ve ya Cîtal diye de bilinen Ceytâl'de doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte VII. (XIII.) yüzyılın ikinci yarısında yaşayan İsâ b. Mûsâ et-Tarmîsî'nin öğrencisi olduğu dikkate alınırsa talebelik yıllarının bu yüzyılın son çeyreğine rastladığı söylenebilir. Harîrî'nin *el-Mağâmât*'ını, Zeccâcî'nin *el-Cümelü'l-kübrâ*'sını ve daha başka birçok kitabı ezberlediği için devrinde ilmi yanında hâfızasının gücü ile de ün kazanmıştı. Bir süre Cebelnefûse'nin doğusunda, kendi beldesinden uzak olmayan Mezgûre'de fıkıh ve edebiyat öğretimiyle meşgul oldu. Kuzey Afrika sahili ile Cerbe adası arasında köprü yapılmasından önce gemi ile sık sık bu adaya gidip gelen Ceytâlî, İbâziyye mezhebine mensupken Haş-

viyye'ye geçenleri ikaz için bir süre Gar-yân'da kaldı. Fursetâ'da on yıllık ikame-ti süresince ticaretle de meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bir defasında ticaret amacıyla gittiği Trablusgarp'ta kadı ve emîrle ihtilâfa düştüğü için elindeki mallar haczedildi ve kendisi hapse atıldı. Hapiste kaldığı süre içinde, Cerbe adasının da hâkimi olan Kâbis Emîri Ahmed b. Mekki el-Levâtî'yi metheden bir kaside yazdı. Daha sonra Ahmed b. Mekki'nin Trablusgarp emîri nezdindeki teşebbüsüne serbest bırakıldı. Hayatının son devresini Cerbe adasında geçiren Ceytâlî, Ebû Râs'a göre 730 (1329-30), Şemmâhî'ye göre ise 750 (1349-50) yılında vefat etti ve Cerbe'de İbâzîler'in büyük camii civarındaki mezarlıkta defnedildi.

İtalyanlar'ın Libya'dan çekilmesinden sonra İbâzî müelliflerinden Ali Yahyâ Muammer'in (ö. 1980) gayretleriyle Câdû şehrinde kurulan öğreten okuluna, Ceytâlî'nin mezhepteki önemli mevkîinden dolayı Ma'hedü İsmâîl el-Ceytâlî li'l-muallimîn adı verilmiştir.

Eserleri. Ceytâlî akaid, fıkıh ve diğer İslâmî konularda eser vermiş ve İbâziyye'nin yeniden güç kazanmasına yardımcı olmuş bir müelliftir. Günümüze kadar ulaşan eserlerinden bir kısmı şunlardır: 1. *Qavâ'idü'l-İslâm*. Temel İslâmî konuları ihtiva eden, İslâm mezheplerinin görüşlerini mukayeseli bir şekilde ortaya koyan ve İbâziyye'ye ait fikirlerin doğruluğunu delillerle ispat etmeye çalışan eserin, X. (XVI.) yüzyıl müelliflerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Sitte el-Küsbî'nin yazdığı şerh ile birlikte taş bas-kısı yapılmıştır (Kahire, ts.). Tahkikî neşri ise iki cilt halinde Abdurrahman b. Ömer tarafından gerçekleştirilmiştir (Gardâye 1396/1976). 2. *Qanâtır* (*Qanâtrü'l-hayrât*). Dünya ve âhiret saadetini elde etme yollarını konu edinen bir eser olup üç cilt halinde basılmış (Kahire 1307/1889), ayrıca ilk cildi Amr Halîfe en-Nâmî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Kahire 1965). Tıpkıbasımı da yapılan (Uman 1983) *Qanâtır*'a son asır İbâzî âlimlerinden Muhammed b. Yûsuf Et-tafeyyîş bir hâşiye yazmıştır (bk. *IBLA*, XXXV/130, s. 267). 3. *Şerhu'l-Qaşîdeti'n-nûniyye* (*Şerhu'l-uşûl'd-dîniyye müstemilen 'alâ telhîşî me'ânî'l-kaşîdeti'n-nûniyye*). Ebû Nasr Feth b. Nûh Melûşâî (Melûşânî) tarafından yazılmış bir kasideyi manzum olarak şerheden üç cilt hacmindeki eserde mezheplerin görüşleri ve akaid konuları işlenmektedir. Eserin Cerbe, Cebelnefûse ve Mizâb-da-

ki kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır (Mahfûz, II, 73). 4. *Kitâb fi'l-hisâb ve kâsmî'l-ferâ'iz* (*Kitâbü'l-Ferâ'iz*). Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd ed-Dercî'nin (ö. 670/1271 [?]) mirasla ilgili eseri esas alınarak yazılmıştır (Kahire, ts. [el-Matbaatü'l-Bârûniyye]). 5. *Me-kâyisü'l-cürûh ve istihrâcü'l-mechûlât*. Yaralamalardaki diyetleri açıklayan bu eser *Kitâbü'l-Ferâ'iz* ile birlikte basılmıştır. 6. *Ecvibetü'l-e'imme*. İbâziyye âlimlerinin fikhî görüşlerini ihtiva eden eserin üç ciltlik yazma nüshasının Cerbe Kütüphanesi'nde bulunduğu kaydedilmektedir (Mahfûz, II, 73). 7. *Kitâbü'l-Hac ve'l-menâsik*. 8. *Mâ cema'a mine'r-resâ'il*. Çağdaş âlimlere gönderdiği fetva mektuplarından oluşmaktadır. 9. *Qaşâ'id*. 10. *Tercemetü 'akîdeti'l-Qanâtır*. 11. *Kitâbü'l-Mirşâd* (son beş eser için bk. Mahfûz, II, 73 ve *El²* [İng.], II, 515). 12. *Dîvân*. Bu eserin Cerbe'deki kabrinin civarında ikamet eden Bârûnî ailesinde bulunduğu söylenmektedir (Mahfûz, II, 73). Bunlardan başka Ceytâlî'ye atfedilen muhtelif risâlelerin Mizâb kütüphanelerinde mevcut olduğu belirtilmektedir (Mahfûz, II, 72-74).

BİBLİYOGRAFYA :

Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, Kahire, ts., s. 556-559; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 692; II, 349; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fi'l-Cezâ'ir*, Kahire 1399/1979, s. 503; a.mlf. — M. Nâsir Bûhaccâm, *el-İbâziyye*, Kahire 1407/1987, mukaddime, s. 15; Mahfûz, *Terâcimü'l-mû'ellifîn*, II, 72-74; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, VI, 71; Zirikî, *el-A'lam* (Fethullah), I, 327-328; R. Basset, "Les Sanctuaires du Djebel Nefousa", *JA*, Temmuz-Ağustos 1899, s. 89-90; a.mlf., "Ceytâlî", *IA*, III, 132; Pierre Cuperly, "S. Muhammad Atfeyyês et sa Risâle Safiyyâ fi ba'd tevârîh Ahlvâdî Mizâb", *IBLA*, XXXV/130 (1972), s. 267; T. Lewicki, "al-Djâytâlî", *El²* (İng.), II, 515.

MUSTAFA ÖZ

CEYYÂNÎ, Ebû Ali

(bk. GASSÂNÎ, Ebû Ali).

CEYYÂNÎ, Muhammed b. Muâz

(bk. İBN MUÂZ).

CEYYÂŞ b. NECÂH

(جياش بن نجاح)

(ö. 498/1105)

Yemen'in
Zebîd şehrinde hüküm süren
Necâhî hânedanı emîri
(bk. NECÂHÎLER).